

Gabriel ANDREESCU

O nouă sancționare a domnului Traian Băsescu de către CNCD. Exercițiul libertății de exprimare în dezbaterile politice publice pentru romi

Recent, pe 17 octombrie 2011, Colegiul Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) a adoptat Hotărârea nr. 410/2010, privind o declarație a președintelui României. Hotărârea a răspuns unei petiții primite de Consiliu la 30 septembrie 2011. Răspunsul pare rapid, raportat la cele 90 de zile avute la dispoziție de CNCD, fără a fi excepțional. Aparte este lungimea hotărârii, circa 27 de pagini¹, și împărțirea Colegiului Director: au fost enunțate o opinie majoritară pe fond, o opinie concurentă privind încadrarea juridică a faptei, o opinie majoritară privind sancționarea faptei, o opinie separată la opinia majoritară și încă una, parțial separată. Nu cunoaștem o decizie care să fi dus la o astfel de nuanțare a opiniilor în cadrul Colegiului Director.

Ce anume putea motiva atâta energie analitică în judecarea unei spețe? Complexitatea faptelor? Finețea cerută interpretării? Miza socială sau politică a hotărârii? Nu putem cunoaște ce se află în spatele pozițiilor luate de membrii Colegiului Director. Conținutul hotărârii, semnificația ei, ca și potențialele implicații ne sunt însă la dispoziție. În cele ce urmează vom urmări consistența logică a hotărârii, iar pe marginea acesteia, vom inventaria argumentele cu care Colegiul Director gestionează o temă regăsită constant în petițiile ce ajung pe masa CNCD: tensiunea dintre exercițiul libertății de exprimare și garantarea dreptului la demnitatea persoanei.

Vom arăta că declarația președintelui României și reacțiile ce o privesc deschid subiecte în raport cu care s-a evitat și se evită problematizarea: sunt oare definite, și dacă da, sunt bine definite prioritățile politice publice pentru romi? În ce direcție ar urma să se concentreze cercetările chemate să fondeze aceste politici? Paradigma care hrănește astăzi strategia adresată îmbunătățirii situațiilor romilor se află sub autoritatea principiului discriminării. Teme precum combaterea sărăciei romilor, creșterea nivelului educațional și de sănătate al comunităților de romi sunt gândite prin conceptul egalității de șanse, și acesta redus, de multe ori, la eliminarea discriminării la angajare și a accesului fără discriminare la educație și la serviciile de sănătate. Este și domeniul în care s-au realizat principalele evoluții, prin diminuarea limbajului romafof, prin asistarea și implicarea unui leadership rom civic și politic în promovarea tratamentului egal, prin monitorizarea atitudinilor sociale și politice față de romi.

Vom argumenta în acest studiu că paradigma combaterii discriminării, deși reprezintă o dimensiune indispensabilă politicilor publice pentru romi, are o putere limitată. Pentru a realiza o evoluție efectivă a situației comunităților roma pare necesară abordarea problematicii identitare a comunităților de romi, a acelor aspecte care constituie un obstacol *intern* pentru ca romii să se bucure de libertatea, demnitatea și prosperitatea la care au dreptul toate ființele umane.

¹ Hotărârea nr. 410/17.10.2011 cu privire la declarația publică a domnului Traian Băsescu împotriva căreia s-a depus petiția din 30 septembrie 2011, este publicată integral în acest număr al NRDO.

I. Declarația publică a domnului Traian Băsescu. Opinia majoritară pe fond

Declarația care a făcut subiectul Hotărârii nr. 410/17.10.2011 a Colegiului Director al CNCD a fost parte a unui interviu luat dlui Traian Băsescu, difuzat pe postul de televiziune B1 TV. Interviul privea poziția Finlandei și Olandei față de integrarea României în zona Schengen și eșecul României de a obține susținerea acestor state. Președintele României a explicat „eșecul” în termenii următori:

„Diplomația are și ea limitele ei. Spre exemplu, nu poți să-i spui finlandezului «nu e adevărat, țiganii nu au fost în centru la Helsinki și nu au cerșit» (...) Ce poate să facă diplomația când guvernul constată că țiganii cerșesc agresiv, au început să fure prin autobuze, ce poate să facă diplomația, pentru că acolo este reacția unei opinii publice și orice guvern se uită în primul rând la opinia publică la el”.

Petentul a susținut că spusele Președintelui României reprezintă un discurs instigator la ură rasială, practicat cu bună-știință, generalizează prezentându-i pe cetățenii români de etnie romă drept infractori și îi transformă în țapii ispășitori ai neintegrării României în zona Schengen. Ca urmare, a cerut constatarea și sancționarea faptei de discriminare potrivit art. 2 alin. (1), (2) și (4) din O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.

Analizând petiția, autorii opiniei majoritare pe fond s-au raportat simultan la libertatea de exprimare și la dreptul persoanelor de a nu fi supuse discriminării, ambele susținute prin garanții constituționale, legislative și prin dreptul internațional. Autorii au reținut că exercițiul dreptului la exprimare nu este un drept absolut. În același timp, constituie unul din fundamentele esențiale ale unei societăți democratice și condiție primordială a progresului societății și împlinirii personale. Așează conținutul declarației prezidențiale în categoria subiectelor de interes public, în sensul comentariului CEDO la cauza *Lingens c. Austria*: o „chestiune care afectează viața comunității”. Referindu-se la declarația dlui Traian Băsescu, autorii opiniei majoritare pe fond par să pună în relief poziția privilegiată acordată liberei discutări a chestiunilor de interes general, ceea ce lasă autorităților o marjă de apreciere redusă.

Interpretarea de până la acest punct al cauzei arată asemenea unui argument de legitimare a intervenției Președintelui României. Apoi, rupând inventarierea de doctrină, autorii fac o radicală asumție privind sensul declarației prezidențiale: ea ar *lăsa impresia* că *toate* persoanele aparținând minorității rome din România *cerșesc agresiv* în Europa și *fură de prin autobuze*.

Coroborând sintagmele puse în italic mai sus, autorii opiniei majoritare pe fond le găsesc corespondentul în comportamentul „hărțuirii”, în sensul legii interne și a *aquis*-ului comunitar, de „creare a unui cadru intimidant, ostil, degradant ori ofensiv”. Autorii opiniei nu susțin că acțiunea „vinovată” ar fi fost săvârșită cu intenție. Chiar fără intenție, comportamentul cu asemenea efect rămâne o hărțuire și trebuie sancționat în sensul O.G. nr. 137/2000.

Gândirea membrilor Colegiului Director devine derutantă: de ce subliniază importanța discursului privitor la interesul public, de ce pun în relief libertatea specială de care se bucură discursul politic, ca în final să nu ia în considerare această fațetă a situației? De ce insistă asupra circumscrierii hărțuirii în diferite cadre normative, în jurisprudență și în texte de doctrină, dacă în final nu clarifică chestiunile de fond: ce anume pune declarația dlui Traian Băsescu în categoria „hărțuirilor”? Ce are în comun declarația Președintelui cu tipurile de comportament calificate drept hărțuire în texte normative, în jurisprudență și în doctrină?

Nu are nimic comun. Termenul „hărțuire” nu se poate aplica unei declarații, oricare ar fi conținutul ei. Autorii opiniei majoritare pe fond încearcă să susțină interpretarea lor amintind

că textele normative fac referire la „orice comportament”. Ceea ce, comentează ei, denotă intenția legiuitorului de a cuprinde o arie largă de comportamente, și nu una restrictivă. Dacă intenția legiuitorului este indiscutabilă, nu e mai puțin adevărat că „aria”, cât de largă, nu poate trece frontierele de sens. În toate contextele, hărțuirea trimite la un comportament repetitiv. Iată de ce o declarație nu poate fi hărțuire, nici două, nici trei, ci doar din momentul când victima se trezește urmărită de hărțuitor și percepe consecvența amenințătoare a acestuia drept un stres nou, specific.

Nu doar că termenului „hărțuire” nu îi este dat semnificația corectă, dar opinia majoritară ratează chiar fundalul dezbaterii: sensul cuvintelor Președintelui. În niciun caz declarația nu se referă (sau, în formularea diluată, „lasă impresia”) la „toate persoanele aparținând minorității romă din România” care ar cerși agresiv și ar fura de prin autobuze. Ci din contră, este vorba strict despre „țigani care au fost în centru la Helsinki”, datorită cărora au protestat finlandezii. Cum poate cineva să vadă în textul reclamatului o generalizare e greu de înțeles.

Raționamentul majorității mai are o sincopă. Autorii textului analizat atrag atenția că președintele trebuia să se dezică, sau cel puțin să facă o departajare de poziția diplomaților Finlandei, pentru a nu promova opinia că toți etnicii romi veniți din România, aflați în Finlanda, cerșesc sau fură de prin autobuze. Deși dl Traian Băsescu nu a dorit să creeze un cadru intimidant, ostil, degradant ori ofensiv pentru romi, îi rămâne „vina” de a fi colportat afirmații la adresa țiganilor preluate de la diplomați, fără a se fi delimitat de ele.

În timp ce solicitarea ca președintele României să ia distanță de spunerile ce contribuie la creșterea ostilității față de grupurile vulnerabile este firească, exact ce trebuie să facă un șef de stat „al tuturor cetățenilor români”, ideea că acesta trebuie să fie sancționat pentru a nu fi făcut-o pare bizară. Nu există vreo normă, și ar fi straniu să existe, care să oblige persoanele, demnitari sau nu, să ia poziție împotriva limbajelor ofensive, și dacă nu o fac, să fie tratați ca autori ai discriminărilor.

II. Opinia concurentă. Inadecvarea sensurilor

Un număr de membri ai Colegiului Director al CNCD merge mai departe în evaluarea gravității declarației prezidențiale, pentru a susține că aceasta nu reprezintă doar hărțuire, ci chiar instigare la ură rasială, comportament activ care cade sub incidența art. 2 alin. (4) al O.G. nr. 127/2000. Paradoxal, autorii opiniei concurente lipesc eticheta instigării peste afirmațiile reclamatului, deși tot ei îmbrățișează ipoteza că Președintele nu a avut ca scop atingerea demnității persoanelor aparținând comunității romilor din România.

Se ridică întrebarea, cum putem vorbi într-un asemenea caz, în care nu se reține scopul de atingere a demnității, de instigare? Ce poate fi mai dependent de existența scopului decât actul „instigării la ură rasială”? Ne aflăm, din nou, în fața unei probleme de semantică, de utilizare a limbajului. În limba română (și desigur, în corespondentele fiecărei limbi) nu are sens să vorbim despre instigare fără să apară un scop al instigării.

Este posibil ca autorii opiniei concurente să fi simțit că au o problemă cu această interpretare a lor. O fi fost motivul pentru a-și îndrepta atenția spre aplicarea art. 15 al O.G. nr. 127/2000, republicată. Este meritul lor de a ne aminti că în contextul dat, avem de privit la art. 15, și nu la art. 2 al O.G. nr. 127/2000. Articolul 15, nu vreun altul, acoperă domeniul specific al contravențiilor prin limbaj, i.e., al formelor de exprimare ce încalcă dreptul la demnitate personală. Conform art. 15, constituie contravenție comportamentul „având caracter de

propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, ori acel comportament care *are ca scop sau vizează* atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare” (s.n.).

Fraza dintre ghilimele identifică trei categorii. Prima, propaganda naționalist-șovină, se bucură de o jurisprudență bine dezvoltată, căci infracțiunea e prezentă de mult timp în codul penal românesc. Nu avem cum să înghesuim declarația președintelui Traian Băsescu într-o astfel de categorie. Nici a doua categorie, „instigarea la ură rasială” nu poate fi reținută. Suferă, cum am arătat, de absența scopului.

În situația dată, pentru a stabili o încălcare a art. 15 din O.G. nr. 137/2000, autorii opiniei concurente trebuie să demonstreze că declarația Președintelui constituie un comportament care *are ca scop sau vizează* o atmosferă ostilă etc. Cum nu asumă vreo dorință a Președintelui de a-i fi umilit pe romi, membrii Colegiului Director propun un raționament ciudat: „Această formulare [a art. 15] este puțin ambiguă, dar nu rezultă elementul de intenție directă. Formularea «vizează» poate acoperi o altă formă de culpă, și nu doar intenția directă”. Cu alte cuvinte: dacă nu putem invoca scopul, întrucât nu putem stabili intenția, atunci să invocăm vizarea, căci ea ne scapă de datoria stabilirii intenției.

Ideea că sintagma „acel comportament care vizează” este „puțin ambiguă” (sic!) și nu implică elementul de intenție directă nu se împacă cu limba română. A viza înseamnă a ținti, a avea ca obiectiv², ceea ce presupune intenție. Pentru a-și salva demonstrația, autorii opiniei concurente identifică actul de „a viza” cu o culpă. Argumentul că vizarea înseamnă culpă arată în felul următor: „O.G. nr. 2/2001 privind regimul juridic al contravențiilor, la art. 1, stabilește: «constituie contravenție fapta săvârșită cu vinovăție». Prin urmare scopul faptei nu are relevanță în domeniul contravențional”.

Să sintetizăm: membrii Colegiului Director susțin că declarația Președintelui României difuzată pe canalul de televiziune B1 TV are caracter discriminator, întrucât a „vizat” ceva fără să existe intenție, dar a viza este o formă de culpă, și este întrucât O.G. nr. 2/2001 privind regimul juridic al contravențiilor numește contravențiile fapte săvârșite cu vinovăție.

Ne aflăm în fața unui raționament lipsit de sens.

Întrucât apărarea interpretării proprii a art. 15 constituia miza hotărârii în cauza considerată, membrii Colegiului Director autori ai opiniei concurente apelează și la alte argumente. Ei scriu: „În niciun caz scopul unei afirmații nu poate fi probat. Astfel dacă am admite ipoteza conform căreia se poate stabili încălcarea dreptului la demnitate doar în situația în care scopul afirmației este atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, această parte a art. 15 al O.G. nr. 137/2000 nu ar fi niciodată aplicabilă, ceea ce contravine intenției legiuitorului”.

Cu siguranță, legiuitorul a enunțat propozițiile art. 15 pentru a fi aplicate. Discutarea intenției practice a legiuitorului este însă inutilă, căci afirmația „în niciun caz scopul unei afirmații nu poate fi probat” este falsă. Cu siguranță, scopurile pot fi probate întrucât sunt consecința semnificării, iar oamenii au atributul de a semnifica și de a fi receptori ai semnificării. Dacă nu ar fi așa, ce sens ar avea altă formulare a art. 15: „Constituie contravenție... orice comportament... având caracter de... instigare...?” Când legiuitorul a vorbit despre

² Sau a se referi, a face aluzie la ceva, dar aceste sensuri sunt excluse, căci în context, actul „vizării” ar însemna „a vorbi despre”. Altfel, membrii Colegiului Director al CNCD s-ar face ei înșiși vinovați prin adoptarea hotărârii CNCD, căci conform propriei interpretări textul lor ar „viza” atingerea demnității ori crearea unei atmosfere degradante.

„caracterul de instigare” al unui discurs, el a considerat că intenția discursului de a instiga se percepe (adică „se probează”) de către receptor.

Natura paradoxală a argumentului folosit de autorii opiniei critice rezultă însă mai bine din alt detaliu. Verbul „a viza” nu apare singur, ci în sintagma „acel comportament care are ca scop sau vizează”. Cu alte cuvinte, legiuitorul a ținut să se refere nu doar la „afirmații care vizează”³, ci și la „afirmații care au scop”. Dar, ne spun autorii opiniei concurente, scopul unei afirmații nu se poate proba și este deci nefuncțional. Ar însemna că legiuitorul a introdus în art. 15 o parte inaplicabilă. Or, tocmai autorii ne spun că legiuitorul nu ar face aceasta niciodată. Raționamentul opiniei concurente se dovedește contradictoriu. O contradicție este logic invalidă, deci opinia concurentă e de nesusținut.

Contraargumentarea anterioară arată că opinia majoritară de fond și cea concurentă au probleme de uzanță a limbii și de coerență logică. Este de chestionat și înțelegerea legii pe care membrii Colegiului Director o interpretează și aplică. Aceștia sunt primii chemați să observe diferența de formulare dintre art. 15 și art. 2 alin. (1). În timp ce art. 2 alin. (1) definește discriminarea (și corespunzător, contravenția) într-un sens general, ca și comportament *ce are ca scop sau efect* excluderea, art. 15 restrânge contravenția raportată la dreptul la demnitate personală la acte care *au ca scop sau vizează* excluderea. Ceea ce înseamnă că legislatorul a ținut să facă diferența dintre faptele de discriminare-acțiuni ținând inegalitatea la angajare, împiedicarea accesului la serviciile publice, libertatea de circulație [Secțiunile II-IV ale O.G. nr. 137/2000 fac referiri la „discriminare” cu sensul art. 2 alin. (1)], și contravențiile prin discursuri, scrieri etc. (Secțiunea a V-a), pentru care elementul intenției e fundamental. Colegiul Director avea de luat act de această distincție și trebuia să o respecte cu fidelitate.

Diferențierea de atitudine dintre acte și expresii este de altfel subliniată de apariția, în varianta din 2007 a O.G. nr. 137/2000, a art. 2 alin. (8), care atrage atenția că „Prevederile prezentei ordonanțe nu pot fi interpretate în sensul restrângerii dreptului la libera exprimare, a dreptului la opinie și a dreptului la informație”. Art. 2 alin. (8) și art. 15 ale O.G. nr. 137/2000, republicată, sunt corelate și se întăresc reciproc. Faptul că legiuitorul a adăugat legii o prevedere în întâmpinarea libertății de exprimare la șase ani de la intrarea în vigoare a O.G. nr. 137/2000 arată că a fost vorba de o voință politică deliberată – motivată, probabil, de avatarurile anterioare ale O.G. nr. 137/2000.

III. Opinia majoritară. Forțarea argumentelor normative sau de jurisprudență

În opinia lor majoritară, cinci membri ai Colegiului Director susțin necesitatea măsurilor severe în cazurile de discriminare – se subînțelege, și în speța analizată – și aduc referințe prestigioase în sprijinul lor. Cităm: „Directivele Uniunii Europene în domeniu (de exemplu, Directiva Consiliului 2000/43/CE, prin art. 15) și jurisprudența Curții Europene de Justiție solicită statelor membre Uniunii Europene aplicarea de sancțiuni efective, proporționale și descurajante. Neaplicarea unei amenzi contravenționale nu se poate considera a fi o sancțiune efectivă și descurajantă”. Și mai departe: „[...] neaplicarea unei amenzi contravenționale nu se poate considera a fi o sancțiune efectivă și descurajantă. Proporționalitatea se poate asigura prin acordarea graduală a amenzii, în funcție de gravitatea faptei, între limitele stabilite de lege”.

³ Autorii opiniei concurente au circumscris „comportamentele” la afirmații, căci aplică O.G. nr. 137/2000 la declarațiile președintelui țării.

Trecerea de la premise la concluzie ar fi fost corectă dacă Directiva Consiliului 2000/43/CE stabilea că sancțiunea efectivă, proporțională și descurajantă sub forma amenzii ar privi și exercițiul general al libertății de exprimare. Ceea ce nu e cazul, căci Directiva antirasistă privește *instigarea* sau condițiile de acces la angajare și ocupație, accesul la orientarea vocațională, angajare și condiții de lucru, inclusiv demiteri și remunerare, implicarea într-o organizație de muncitori sau angajatori, protecția socială, avantaje sociale, educație, acces la bunuri și servicii care sunt disponibile publicului, inclusiv locuire [art. 3, 1 pct. (a)-(h)]. Cum nu se poate vorbi de instigare (autorii opiniei concurente acceptă că declarația președintelui Traian Băsescu nu are un asemenea scop), ar fi necesar, pentru adevărul aserțiunii, ca pct. (a)-(h) enumerate mai sus să includă „delictul” de expresie. Nu-l conțin. Nicio prevedere din Directiva Consiliului 2000/43/CE nu justifică opinia majoritară.

Retorică este și referirea la Jurisprudența Curții Europene de Justiție (CEJ). Jurisprudența CEJ pe marginea Directivei Consiliului 2000/43/CE⁴ nu poate susține luarea de măsuri descurajante împotriva declarațiilor întrucât, am arătat, acest act normativ nu acoperă exprimările considerate în legislațiile naționale forme de discriminare. Să se referit autorii opiniei majoritare la jurisprudența CEJ privitoare la Directiva Consiliului 2000/78/CE⁵? La Luxemburg, singura cauză de încălcare relativ la Directiva Consiliului 2000/78/CE, care ar putea fi legată colateral de exprimare, a privit plângerea dnei S. Coleman împotriva firmei la care a lucrat și a unui asociat al acesteia⁶. Discriminarea sancționată consta în hărțuirea petentei prin repetate comentarii deplasate și insultătoare privitoare la copilul ei cu handicap. Este însă vorba de hărțuire, o presiune psihică cu statut distinct de declarații, opinii exprimate public etc.

Ca ultim argument în favoarea opiniei majoritare este invocat un raționament al Curții Constituționale a României care prin Decizia nr. 62/18.01.2007 a anulat abrogarea insultei și calomniei din Codul penal al României. Întrucât Parlamentul nu a revenit pentru a reintroduce insulta și calomnia în Codul penal, iar instanțele luau hotărâri contradictorii, Înalta Curte de Casație și Justiție a stabilit unificarea jurisprudenței: insulta și calomnia se susțin numai în cauze civile. Decizia nr. 62/2007 a devenit între timp caducă.

În concluzie, niciunul din argumentele normative, de jurisprudență internațională și internă folosite de autorii opiniei majoritare nu se susțin.

IV. O opinie separată și una parțial separată

Celor trei opinii anterioare li se opun o opinie separată și una parțial separată. Prima urmează două linii de raționament. Constată mai întâi că în declarația supusă analizei nu există o generalizare de la un caz particular la întreaga comunitate a cetățenilor români aparținând etniei rome. Referirea e strictă la grupurile de romi, identificați ca autori ai unor fapte reprobabile, în protestele diplomatice și populare din Olanda și Finlanda. Reclamatul a

⁴ Directiva Consiliului 2000/43/CE, 29 iunie 2000, cu privire la implementarea principiului tratamentului egal între persoane indiferent de originea rasială sau etnică.

⁵ Directiva Consiliului 2000/78/CE, din 27 noiembrie 2000, de creare a unui cadru general în favoarea tratamentului egal privind ocuparea forței de muncă și condițiile de muncă.

⁶ *Affaire C-303/06, S. Coleman /Attrige Law, Steve Law*, 17 Juillet 2008 (*Commission européenne, Recueil sur l'illégalité de traitement entre les femmes et les hommes et sur la non-discrimination dans l'Union Européenne, Luxembourg*, 2010, p. 620-623).

pus în dezbateră un subiect care prezintă un interes major pentru România și Uniunea Europeană, iar faptul că dezbateră subiectului și identificarea soluțiilor sunt dificile sau stânjenitoare nu reduce, ci din contră, crește responsabilitatea liderilor politici de a se adresa cu sinceritate opiniei publice pentru a căuta împreună soluțiile adecvate.

Faptele Președintelui nu depășesc limitele libertății de exprimare⁷. Argumentul principal al autorului opiniei separate este că discursul reclamat nu are ca motivație și nu reprezintă o incitare de acest tip, ci se adresează strict unei stringente probleme interne și internaționale a României, pentru care este nevoie de o dezbateră cât mai deschisă. În același timp, autorul opiniei separate atrage atenția că statutul constituțional al Președintelui îl obligă să își aleagă forme adecvate de exprimare, astfel încât prin declarațiile publice să evite comentarii care pot răspândi și conduce la creșterea intoleranței. Domnului Traian Băsescu i se poate reproșa neglijența de a folosi cuvântul „țigani” în loc de „romi” (deși aceasta nu schimbă semnificația declarației prezidențiale), neprecizarea că cetățenii de etnie romă nu trebuie priviți ca „țapi ispășitori”, lipsa de delimitare față de abordările rasiste ale subiectului și neatrăgerea atenției asupra pericolului creării de stereotipuri negative față de comunitățile de romi, fie aceasta în România, fie în Finlanda și Olanda.

Opinia parțial separată urmează în mare linia argumentativă a opiniei separate anterioare. Se concentrează pe chestiuni care, interesante fiind, țin mai puțin de temă, adică de recunoașterea, sau nu, în cazul dat, a existenței unui act de discriminare. Autorul se întreabă ce sursă de informare ar putea constitui o bază obiectivă într-un eventual barometru al fenomenului infracțional. Datele statistice prelucrate de către autoritățile olandeze pot indica cetățenia persoanelor care săvârșesc aceste fapte, dar nu și originea etnică. În măsura în care s-ar interpreta că minoritatea romă are probleme de infracționalitate, iar comunitatea românească nu, ar rezulta că infracționalitatea este „de o anumită origine”. Or, aprecierea delictivității prin deosebiri de origine etnică este stereotipă, nu contribuie la o dezbateră publică capabilă să asigure un progres al relațiilor sociale. Din contră, produc efecte nedorite asupra comunității asociate cu fenomenul infracțional. Colegiul Director al CNCD a luptat împotriva unei asemenea interpretări. Printre altele, s-a pronunțat cu privire la publicarea unor date statistice de către poliție referitoare la infracționalitate și origine etnică, reținând ca discriminatorie publicarea unor informații neverificate și cu strictă referire la apartenența etnică doar a unor făptuitori.

V. Fenomene etnice sau etnicizate

Este de remarcat accentul pus de autorii opiniei separate și a celei parțial separate pe nevoia de a lăsa deschisă dezbateră privitoare la politicile publice pentru romi. Cităm pasajul cel mai explicit: „A limita exercițiul libertății de exprimare într-un astfel de context înseamnă a se renunța tocmai la rolul [lui] specific și vital în rezolvarea problemelor spinoase ale democrației”. Problemele sunt „spinoase”, căci prezența unei numeroase comunități de romi fără resurse pe teritoriul României apare, în context, un obstacol în atingerea obiectivelor naționale, precum integrarea cât mai completă în sistemul de acorduri al Uniunii Europene. Conform declarației Președintelui, ca și a diplomaților invocați, comportamentul unor romi

⁷ Pentru, autorul opiniei separate, pare evident că textul art. 15 al O.G. nr. 137/2000 este previzibil și accesibil.

proveniți din România ajunși în aceste țări explică opoziția Olandei și Finlandei la includerea statului român în Acordul Schengen. O afirmă și membra Parlamentului European, finlandeza Sari Essayah, într-un interviu solicitat de cotidianul „Gândul”: „[...] unul dintre cele mai importante motive de respingere a României este gestionarea minorității rome, care creează probleme în Europa”.

Impactul negativ al comportamentului unor romi asupra aderării României la Spațiul Schengen ar putea fi doar o chestiune de imagine. Este și sugestia autorului opiniei parțial separate conform următorului raționament: datele statistice prelucrate de către autoritățile olandeze (și finlandeze) indică cel mult cetățenia persoanelor care săvârșesc eventualele fapte delictuale, nu și originea etnică. De unde știu cetățenii care demonstrează în fața ambasadelor române din Olanda și Finlanda că problemele sunt create de romi, și nu de cetățenii români neromi? Infracționalitatea nu are origine etnică. Ca urmare, opinia publică care descrie situația în acești termeni este tributară unui stereotip.

Dar dacă cumva există în mod real o „problemă infracțională” ridicată de romi emigrați din România? Aceleași reacții exprimate în aceiași termeni au tensionat anterior relațiile României cu state precum Franța și Italia? Sensul opiniei separate la Hotărârea Colegiului Director al CNCD nr. 410/17.10.2011 ar fi că o astfel de temă, desigur spinoasă, trebuie să rămână deschisă. Cităm un alt pasaj semnificativ al opiniei: „Faptul că dezbateră subiectului și identificarea soluțiilor sunt dificile și pot fi stânenitoare nu reduce, ci din contră, crește responsabilitatea liderilor politici, în particular, a președintelui statului, de a se adresa cu sinceritate opiniei publice, străine, românești, dar și comunității roma, pentru a căuta împreună soluțiile adecvate”.

Or, „soluțiile adecvate” ar putea implica recunoașterea etnicității/ etnicizării unora din teme. Ce poate avea coloratură etnică, și ce nu? Interzicerea referirii la etnia unui prezumtiv infractor este o regulă general acceptată. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării a sancționat Inspectoratul Județean de Poliție Hunedoara în legătură cu prezentarea publică a unor informații asupra cazurilor cu care s-a confruntat menționând apartenența etnică a făptuitorilor⁸ – un exemplu printre multe altele. Datorită consecințelor folosirii datelor privind identitatea etnică în situații critice, unele state nu acceptă introducerea nici în recensăminte a criteriului etnic⁹. Până unde este adecvată o asemenea de-etnicizare?

Etnicizarea apare ca un corolar inerent al politicilor multiculturaliste. În cazul românesc, un astfel de fenomen rezultă din aplicarea clauzei culturale în cazul mariajelor timpurii¹⁰. Recentul studiu dedicat subiectului a demonstrat că deciziile procurorilor și hotărârile judecătorești privind infracțiunile de act sexual cu un minor (având ca făptuitor „logodnicul” minor sau major) și instigarea la act sexual cu un minor (de către părinții minorilor), rezultate

⁸ Hotărârea Colegiul Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării nr. 351/14.11.2005.

⁹ Exemplul tipic este Germania. Utilizarea datelor din recensăminte în politica de urmărire și anihilare a populației evreiești în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a motivat Statul german să elimine înregistrarea etnică. Chiar și proiecțiile demografice se feresc să facă evaluări etnice (Federal Statistical Office, „Germany’s Population by 2060. Results of the 12th coordinated population projection” – a se vedea (<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Publikationen/SpecializedPublications/Population/GermanyPopulation2060,property=file.pdf>)). Recensămintele includ însă date referitoare la străini și la migrație.

¹⁰ G. Andreescu, Strategii multiculturaliste neliberale decente și indecente, în Noua Revistă de Drepturile Omului nr. 4/2010, p. 54.

ale mariajelor timpurii în comunitățile de romi, s-au raportat constant la apartenența etno-culturală a făptuitorilor¹¹. Procurorii au exonerat părinții pentru instigarea la acte sexuale cu un minor și pentru rele tratamente aplicate minorului, iar instanțele au dispus pentru actele sexuale cu un minor pedepse cu închisoarea mult diminuate, cuprinse între 5 luni și 1 an, cu suspendarea executării. Măsurile implică etnicizarea tipului specific de infracțiuni: din cadrul general al infracțiunilor contra minorilor au fost detașate acele tipuri de delikte împotriva minorilor din comunitățile tradiționale de romi generate de tradiția mariajelor timpurii. Este interesant că atitudinea organizațiilor de romi față de acceptabilitatea sau nu, a mariajelor timpurii, nu e unitară¹².

Etnicizarea infracțiunilor specifice mariajelor timpurii prin practica judecătorească nu este un act artificial. Ea se află în sialul unui fenomen etnic, pe care magistrații români nu fac decât să-l recunoască oficial, căsătoriile timpurii nefiind practicate în nicio altă comunitate etno-culturală din România. Se ridică întrebarea în ce măsură cazul mariajelor timpurii este sau nu excepțional.

Un alt candidat la categoria fenomenelor etnice este „etnomobilitatea teritorială”. Sintagma definește mobilizarea grupului etnic, specifică, pentru asigurarea unei mai mari mobilități membrilor săi¹³. „Procesul de comunalizare etnică”¹⁴ și „migrarea etnicilor care nu se amestecă”¹⁵ au fost sugestii conceptuale anterioare care intră în categoria etnomobilității teritoriale. Capacitatea migraționistă se corelează cu politicile statelor înrudite cu grupul minoritar (cazul evreilor și germanilor în timpul regimului comunist), sau este posibilă datorită anumitor tradiții comunitare – a se vedea rețelele de conlucrare la albanezi, kurzi, romi. Etnicizarea fenomenului migrației romilor apare implicită și în interpretarea migrației ca și consecință, integrală, a romafobiei¹⁶.

Studiile confirmă și „captivitatea femeilor” în comunitățile tradiționale de romi: tendința de a închide femeile în spațiul privat, practica căsătoriilor timpurii ca obsesie pentru virginitate, limitarea șanselor educaționale ale fetițelor implicând accesul redus pe piața muncii, ceea ce determină slabul acces la resurse, toate expresie a preocupării bărbaților de a pune femeile sub control¹⁷. „Etnicitatea” captivității femeilor rome din anumite comunități tradițio-

¹¹ Un extras: „din cercetările efectuate în cauză, a rezultat că inculpatul I.I. și partea vătămată F.M. sunt de etnie romă și locuiesc în comun în comuna R., jud. Buzău, iar conform tradițiilor romilor, copiii se căsătoresc la vârste fragede” (*M.O. Constantin*, Clauza culturală în jurisprudența penală din România. Studiu interdisciplinar privind mariajele timpurii în comunitățile rome tradiționale, în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 3/2011, p. 27).

¹² Conform investigațiilor, mariajele timpurii nu sunt limitate la comunitățile tradiționale (*N. Bițu, C. Morteanu*, Drepturile copilului sunt negociabile? Cazul mariajelor timpurii în comunitățile de romi din România, Romani CRISS-UNICEF, București, 2009).

¹³ *G. Andreescu*, Schimbări ale hărții etnice a României, Centrul pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2005, p. 16.

¹⁴ *D. Juteau*, L'ethnicité et ses frontières, Montréal, Les Presses Universitaires de Montréal, 1999.

¹⁵ *Bénédicte Michalon*, De la politique des Aussiedler à la circulation. Diversification des pratiques migratoires des Saxones de Transylvanie, în *D. Dimescu (ed.)*, Visibles, mais peu nombreux. Les circuits migratoires roumaines, Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme, 2003.

¹⁶ *V. Burtea*, Migrația rromilor între aspirație și necesitate, Document al Alianței pentru Unitatea Rromilor, 2005.

¹⁷ *A. Braga, A. Catrina, S. Gamonte, D. Neaga, G. Andreescu*, Ce spune un dialog cu soțiile de romi?, *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal* no. 1, p. 85-94.

nale nu înseamnă specificitate. Investigațiile arată o surprinzătoare paralelă între situația femeilor rome și condiția femeilor din comunitățile islamice ortodoxe¹⁸.

VI. Politicile publice privind romii. Strategia națională de incluziune

Etnicitatea anumitor fenomene sau etnicizarea lor reprezintă o temă sensibilă și deschisă. Ideea că anumite elemente de natură culturală au un rol decisiv în viața comunității se regăsește într-o zicere veche, devenită aproape formulă de înțelepciune: statutul femeii în societate îi construiește și definește civilizația.

Fenomenele etnice/ etnicizate se pot dovedi domeniul cheie al îmbunătățirii situației romilor. Dacă da, fără luarea lor în considerare, politicile publice de îmbunătățire a condițiilor de viață ale acestei comunități vulnerabile sunt sortite eșecului. Dacă acesta este cazul, o politică publică ce de-etnicizează fenomenele etnice afectează chiar inima a ceea ce o societate rațională, deci practică, are de făcut. Cum arată, dintr-o astfel de perspectivă, Strategia Guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității romilor pentru perioada 2012-2020, adoptată la sfârșitul anului 2011¹⁹?

Strategia are la bază zece principii: al diviziunii sectoriale, al cooperării și coerenței, al aditivității fondurilor, al subsidiarității și al descentralizării în execuție, al egalității de șanse și al conștientizării dimensiunii de gen, al dialogului inter-cultural, al nediscriminării și respectării demnității umane, al egalității și compatibilității legislative, al participării active a tuturor grupurilor vulnerabile, al complementarității și transparenței.

Cum e de așteptat, combaterea discriminării apare ca obiectiv recurent: eliminarea segregării în învățământ, conștientizarea angajatorilor privind fenomenul discriminării la locul de muncă, accesul la asistența medicală, organizarea unor campanii de promovare și respectare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, soluționarea corectă a cazurilor de discriminare.

Marea majoritate a obiectivelor țin de domeniul egalității de șanse. Strategia a enumerat crearea unor programe distincte privind înființarea de creșe, grădinițe cu program normal sau prelungit, grădinițe estivale, grădinițe bilingve, centre de zi multifuncționale; continuarea programelor de tipul „A doua șansă”, corectarea abandonului școlar; acordarea de facilități și locuri distincte pentru tinerii romi care doresc să urmeze învățământul preuniversitar liceal, profesional sau postliceal, precum și instituții de învățământ superior; conceperea și implementarea unor programe de educație parentală și încurajarea participării părinților romi la procesul educațional din școală și din afara ei; promovarea anteprenariatului în rândul comunităților locale cu un procent însemnat de romi; identificarea modalităților de a recunoaște competențele profesionale ale romilor; facilități pentru agenții economici care angajează persoane aparținând minorității romilor; dezvoltarea unui mecanism de monitorizare a incluziunii romilor pe piața muncii; informarea membrilor comunităților de romi asupra unor aspecte legate de sănătate; instituționalizarea sistemului de medieri sanitari; campanii de vaccinare în comunitățile de romi; acordarea de servicii sociale integrate; construirea de locuințe sociale ș.a.

¹⁸ A se vedea în acest sens *Ayaan Hirsi Ali*, *The Caged Virgin: An Emancipation Proclamation for Women and Islam*, Simon & Schuster Adult Publishing Group, 2008.

¹⁹ M.Of. nr. 6bis la 4 ianuarie 2012.

Există câteva prevederi care se adresează, dar numai într-o formulare implicită, problematicii de tip socio-identitar²⁰: implementarea de campanii de informare în rândul femeilor rome despre riscurile asociate mariajelor timpurii; prevenirea și combaterea violenței domestice și a traficului de persoane în contextul liberei circulații în statele membre ale UE; organizarea de campanii pentru prevenirea abuzului și neglijării copilului, a tuturor fenomenelor care pot determina separarea copilului de familie; combaterea fenomenului „copiii străzii” prin proiecte naționale și locale de monitorizare continuă; sensibilizarea opiniei publice cu privire la drepturile copilului și la problematica copilului și a familiei în situație de risc sau dificultate; reliefașarea rolului central al femeilor aparținând minorității romilor, creșterea nivelului lor de educație și calificare, precum și a ratei de ocupare a acestora, implicarea în educația copiilor și alte activități care asigură coeziunea familială.

VII. Concluzii

Principiile anterioare evită tratarea fenomenelor în termeni etnici și etnicizarea. Este motivul pentru care teme care ar trebui să fie considerate urgente pentru autorități, și de asemenea prioritare pentru minoritatea romilor, nici nu sunt numite, preferându-se discreția. Identificăm unele citind presa străină, unde se revine periodic la cerșetoria și furtul implicând rețele ale romilor. Titlurile ziarelor britanice etnicizează fenomenul exploatarei copiilor: „Thousands of gypsy children brought to Britain to work as pickpockets, warns MP”²¹, „Romanian gypsy gang «snatched 200 children from homes to use them as beggars»”²², „Romanian gypsy children become engaged aged six and four”²³ și multe altele. Respectabila pagină web www.CommunityCare.co.uk descrie traficele copiilor din România în felul următor: „Famiiliile de romi sărace, având deseori un mare număr de copii, trebuie să facă față nevoilor financiare. Gangsterii romi le oferă împrumuturi cu o dobândă foarte mare. Le scot un copil din țară pentru a câștiga bani și plăti dobânda. Ceva mai târziu gangsterii susțin că mai e nevoie de un copil, căci primul nu câștigă suficient. În cultura romă, să ai o datorie înseamnă că devii sclav, până o plătești. Profitorii ridică palate”²⁴.

Urmând logica opiniei parțial separate din Hotărârea CNCD nr. 410/17.10.2011, se ridică întrebarea cu ce metodă a identificat autorul acestei analize identitatea romă a copiilor sau a gangsterilor. Deși în anumite contexte întrebarea e plină de sens, în altele funcționează doar ca piedică. Dacă anumiți indicatori variază puternic în funcție de comunitatea etnică, corelarea lor cu identitatea nu e stereotipă. Dependentele nu țin, desigur, de gene, dar își pot găsi explicația în tradiții comunitare – a se vedea cazul crimelor de onoare între emigranții de origine marocană din Olanda²⁵. Realitățile socio-etno-culturale pot genera, la un anumit grad

²⁰ Acestea sunt de distins de proiectele culturale, de susținere a limbii materne, tradiției artistice etc.

²¹ MailOnline, 7 februarie 2008 (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-512713/Thousands-gypsy-children-brought-Britain-work-pickpockets-warns-MP.html>).

²² The Telegraph, 27 septembrie 2010 (<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/romania/8027694/Romanian-gypsy-gang-snatched-200-children-from-homes-to-use-them-as-beggars.html>).

²³ The Telegraph, 11 martie 2009 (<http://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/howaboutthat/4972768/Romanian-gypsy-children-become-engaged-aged-six-and-four.html>).

²⁴ „Finding the Trafficked Children from Romania” (<http://www.communitycare.co.uk/static-pages/articles/finding-the-trafficked-children-from-romania/>), accesată la 25 decembrie 2011.

²⁵ Ayaan Hirsi Ali, op. cit.

de sărăcie, comportamente de neimaginat în alte medii socio-etno-culturale la fel de lipsite de resurse. Poate ideea că în cultura roma a fi dator înseamnă a fi sclav nu rezistă la o cercetare academică. Poate ipoteze precum controlul femeilor, asocierea prestigiului bărbaților romi cu numărul de copii pe care îl au, intrarea tinerei căsătorite în puterea familiei soțului ș.a. ar trebui înlocuite cu descrieri mai nuanțate. A afla însă adevărul sau nuanța, și în urma lor, a elabora proiecte eficiente, presupune cercetare; o gândire imaginativă liberă să își asume ipoteze. Existența fenomenelor etnice sau etnicizate rămâne o ipoteză rezonabilă a cărei verificare ar putea marca strategiile adresate celor „mai vulnerabili dintre vulnerabili”. Miza Hotărârii nr. 410/17.10.2011 este controlul orizontului de idei: în ce măsură se pot face știință și programe adecvate sub presiunea sancțiunilor?²⁶ Prin evitarea temelor celor mai fierbinți ale viitorului comunităților de romi, Strategia Guvernului României de incluziune a acestor comunități demonstrează că limitarea orizontului de discurs produce doar paliative.

²⁶ În raport cu această miză, faptul că declarația analizată de Colegiul Director al CNCD aparținuse Președintelui României constituie un detaliu marginal.